

Obraz-ijodkor yaratgan inson dunyosining umumlashgan tasviri

Mamadaliyeva Gulzoda

Namangan davlat universiteti adabiyotshunoslik

yo'nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Maqola muallifi adabiyotshunos sifatida badiiy obraz tushunchasini tahlil qilishga harakat qilgan. Badiiy obraz turlarini farqlab tushuntirgan.

Kalit so'zlar: Badiiy adabiyot, obraz, simvolik, adabiy asar, termin, badiiy to'qima, xarakter

Badiiylik borliq hodisalarini jonlantirish, ularga insonga xos xususiyatlarni ko'chirishdir. Badiiylik ijodkorning o'z fikrini o'quvchiga xuddi o'zi his qilgan, idrok etgan darajada tushuntira olishdir. Badiiylikning yuqsak ko'rinishi obrazlarda namoyon bo'ladi. Ijodkorning iqtidori, uning san'atkor sifatidagi mahorati u yaratgan badiiy obrazda namoyon bo'ladi.

Badiiy obraz nima?

Bu savolga javob berishdan avval «obraz» so'zining nima ekanligini bilish lozim. Bu so'zning o'ziga «raz» (chiziq) bo'lib, o'ndan «razit» (chizmoq, oymoq), o'ndan «obrazit» (chizib, oyib, yo'nib shakl yasamoq) paydo bo'lgan. Ana shu «obrazit» so'zidan «obraz» atamasi vujudga kelgan. Bu so'z «umuman olingan tasvir» ma'nosini bildiradi.

San'at va adabiyotdagi obrazning ilm - fandagi obrazdan ko'ra ta'sirchan bo'lishining asosiy sababi o'nda voqea - hodisalar ijodkorning aql - tafakkuri, qalb quvvati bilan boyitilganidadir. San'atkor ularga o'z his - tuyg'ulari, hissiyotlari bilan jilo beradi. Haykaltarosh oddiy xarsang tosh, yogochni chizib, yo'nib, oyib shakl beradi, ya'ni obraz

yaratadi. Musavvir borliq hodisalarining dabdurstdan sezish, payqash mushkul bo'lgan qirralarini ta'sirchan boyoq, rang, chizgilar vositasida xuddi jonliday, harakatlanayotganday namoyon etishga intiladi.

Shoir, yozuvchi esa so'z vositasida voqelikning yorqin manzarasini yaratishga harakat qiladi. Kishilarni turli vaziyatlarda so'zlatadi. Ularning holat, ko'rinishlaridagi eng e'tiborli jihatlarini gavalantiradi, kungida kechayotgan oy, xayolidagi manzaralarni ma'lum qiladi. So'z shoir, yozuvchining badiiylik yaratishdagi asosiy quroli sanaladi.

Endi bevosita badiiy obraz nima ekanligini sharhlaydigan bo'lsak avvalo, adabiy asarda (umuman, san'atning barcha turlarida) tasirlangan inson, narsa-buyum, hodisalarning barchasi obraz deb yuritiladi. Chunki ularning har biri hodisaning ma'lum bir qirrasini, jihatini o'zida namoyon etib, voqelikni to'la tasavvur etish imkonini beradi. Biroq «obraz» terminini, avvalo, insonga nisbatan qo'llash maqsadga muvofiq. Chunki san'at va adabiyot asarlarida hayotning har qanday ko'rinishlarini ko'rsatishdan ko'zda to'tilgan maqsad avvalo insondir. Haqiqatan ham san'at va adabiyotda tabiat hodisalari, o'simliklar dunyosi, hayvonot olami aks ettirilganida ham inson nazarda to'tiladi. Kishilarning hayoti, manfaati e'tiborda turadi.

San'at va adabiyotda obraz deyilganda inson nazarda to'tilar ekan, demak u ijodkorning maqsad, muddaosini ifoda etuvchi kishi tasviri bo'ladi. Yozuvchi, shoir, rassom, haykaltarosh bu kishini o'z hayotiy kuzatishlari, tajribasi, xayoli quvvati bilan yaratadi. V. Belinskiy san'at va adabiyotda obraz deyilganda inson e'tiborga olinishini ta'kidlar ekan, «Tabiat san'atning timsolidir, lekin o'ndagi eng oliy predmet esa albatta inson hisoblanmog'i kerak», deydi. Chunki inson san'at va adabiyotning asosiy ta'sir vositasi ekanligi haqiqatdir. Jumladan, asosiy qahramonlari hayvonlar bo'lgan masallarda ham odamlarning harakat - holatlari ramz (simiol)lantiriladi.

Shuningdek, badiiy obraz deyilganda inson bilan birgalikaa ijodkor qo'llagan ifodalar, ko'chma ma'no beruvchi so'z, iboralar ham tushuniladi.

Badiiy obraz terminini asarda qo'llangan badiiy vositalar (o'xshatish, sifatlash, mubolag'a kabi)ga nisbatan ham ishlatish mumkin. Shuningdek muayyan davrga xos

manzaralarni qabariq, ta’sirchan holda gavdalantirishga nisbatan ham «bu asarda davrning o’ziga xos obrazi gavdalantirilgan» deyish ham mumkin. Bundan anglashiladiki, badiiy obrazning ikki muhim xususiyati mavjud. Birinchidan, obrazda hodisalarning muhim xususiyatlari umumlashtirilgan bo’ladi. Ikkinchidan, o’nda muayyan aniqlik (yaqqa hodisa, alohida bir odam) akslangan bo’ladi. Demak obraz ham umumlashgan, ham individuallashtirgan xususiyatni o’zida gavdalantirgan hodisadir. Ayon bo’ladiki, badiiy obraz borliq hodisalarining shunchaki nusxasi emas. Badiiy obraz, avvalo, ijodkorning kashfiyoti, uning ijodiy mehnati maxsulidir. Ijodkor obraz yaratish uchun o’zicha izlanadi. Uning bu ishiga chetdan yorham ko’rsatib yoki hashar qilib bo’lmaydi. Badiiy obraz yaratish har bir ijodkorning o’z ishi. U bu ish jarayonida o’z xayoloti, aql-tafakkuriga tayanadi. U o’zicha nimalarnidir to’qiydi, xayolida turli-tuman manzaralar chizadi.

Badiiy asarning ta’sirchan, jozibali chiqishini ta’minlash uchun har bir ijodkor, albatta, badiiy to’qimadan foydalanadi. Badiiy to’qima obrazning ichki-tashqi qiyofasi, maqsad, intilishlarini namoyon etuvchi voqealarni oylab topishdir. Badiiy to’qima obrazning qiyofasini yorqin etganidek asardagi voqealarning qiziqarliligini ta’minlaydigan asos, poydevor hamdir. Chunki badiiy to’qima ijodkorga mavjud voqelikni aslidagidan ko’ra keskinroq, shiddatliroq, qiziqarliroq ko’rsatish imkonini beradi.

Badiiy to’qima yolg’on, uydirma bo’lsa-da, u o’quvchini ishontirishi, ta’sirlantirishi, oylantirishi kerak. Shunday bo’lishi shart. Badiiy to’qima hayotning odatdagi mantig’iga muvofiq kelish-kelmasligidan qat’iy nazar, u qahramon qiyofasini yorqinlashtirsa, o’quvchining tasavvuriga qandaydir yangiliklar olib kirsas, bu - ijodkorning yo’tug’idir. Barcha san’at asarlarini barkamol qilgan hodisa, avvalo, badiiy to’qimadir. Abdulla Qodiriyning «O’tgan kunlar»i ham, Abdulla Qahhorning «O’g’ri», «Bemor»i ham, Abdulla Oripovning she’rlari ham badiiy to’qima asosida yaratilgan asarlardir. Ularda adiblar badiiy to’qima asosida mavjud hayotning ta’sirchan manzaralarini ko’rsatishgan. Badiiy to’qima asosida ta’sirchan badiiy obrazlar yaratadigan ijodkorning muayyan maqsad - muddaosi bo’ladi. U qahramonlari qiyofasi, fe’l - atvorini ham, davr hodisalarini ham o’z maqsadiga muvofiq ko’rsatishga harakat qiladi.

Adabiyotda inson obrazini yaratish tarixini kuzatadigan bo'lsak mavjud harslik va qo'llanmalarda ta'kidlanganidek quyidagi turdagi badiiy obrazlar yaratilganiga guvoh bo'lamiz:

1. Realistik obrazlar.
2. Romantik obrazlar.
3. Xayoliy-fantastik obrazlar,

Majoziy(simvolik) obrazlar.

Xarakter - xususiyatlari, xatti - harakatlari hayotdagi kishilarga mos keladigan obrazlar realistik obrazlar deb yuritiladi. Abdulla Qahhorning «O'g'ri», «Bemor», «Sinchalak» asarlaridagi qahramonlar realistik obrazlar sanaladi. Muqimiyning «Tanobchilar» satirasidagi Sultonali, Hakimjon obrazlari ham realistik obrazlar hisoblanadi. Chunki real hayotning o'zida Qobil bobo, amin, ellikboshi, Sotiboldi, Qalandarov, Saida va «Tanobchilar» qahramonlari singari kishilar mavjud. Ularning fe'l - atvori, xatti - harakati ayni shu asarlarda ko'rsatilganiga muvofiq keladi.

Romantik obrazlar ijodkorlarning orzu - xayollarini ifoda etgan kishilar siymosidir. Ularda ijodkorlarning orzu - umidlari, jamiyat to'g'risidagi, kishilar haqidagi niyatlari namoyon bo'ladi. Alisher Navoiy «Farhod va Shirin» dostonida o'z kunglidagi orzularini gavdalantiradi. Shuning uchun Farhod obrazi hamma zamonlarda ham barchani havaslantirib keladi. Chin shaxzodasining intilishlarida kishilarning orzulari ifodalangan. Biroq uning ayrim xatti - harakatlari real hayotga aslo muvofiq kelmaydi. Alisher Navoiy o'z sevgan qahramonini fazilatlar jamuljami sifatida ko'rsatadi. Masalan, Farhod uchun turli kasb - hunarlarni o'rganish asosiy muddao emas. Uning asosiy maqsadi ishqqa erishish, kungil qoygani Shirin visoliga yetishdir. Ammo u tog'u toshlar orasida mashaqaat bilan ariq qaziyotganlarini ko'rganida:

Hunarni asrabon netgumdir oxir,

Olib tuproqqami ketgumdir oxir-

deb ariq qaziyotganlarga ko’maqiashishga tushib ketadi, aslida u Shirinni ko’rish, unga ahvolini bayon etish uchun ketayotgan bo’ladi. Biroq qiynalib mehnat qilayotganlar oldidan befarq o’tib ketolmaydi. Chunki u faqat o’zini oylaydigan, xudbin, manfaatnarast emas. Farhod - boshqalar manfaatini o’z manfaatidan hamisha usto’n qoya biladigan haqiqiy inson. Farhod singari kishilar esa hayotda juda kam bo’ladi. Hayotda hamma ko’proq o’zini oylaydi. Biroq ko’ngil to’rida turadigan «kimdir» bu xudbinlik uchun hammani iztirobga solib, azoblab turadi.

Xayoliy-fantastik obrazlar romantik obrazlarga o’xshab ketadi. Bu obrazlarda ham ijodkorlarning hayotga ideal munosabati, dunyoqarashi ifodalangan bo’ladi. Xayoliy - fantastik obrazlar mo’jizaviy, ilohiy xususiyatlar egasi qilib ko’rsatiladi. Xalq dostonlari, ertaqiardagi qahramonlarni xayoliy - fantastik obrazlar deyish mumkin. Masalan, «Alpomish» dostonida xalqning ideal qahramoni ko’rsatilgan. Doston bosh qahramoni Alpomish hamisha dushmanlaridan g’olib keladi. U har qanday mashaqqatlarni yengib o’tadi. Alpomish - o’tda yonmas, suvda cho’kmas qahramon. O’ni dushmanlari makru hiyla bilan zindonga solganlarida ham o’ldirolmaydilar.

Xayoliy - fantastik obrazlar folklordagina emas, yozma adabiyotda ham mavjud. Xususan, hozir fantastik asarlarga qiziqish juda kuchli. Fantastik asarlardagi obrazlar kishilarning tasavvo’rini boyitadi.

Barcha xalqlar adabiyotidagi fantastika aslida ertaqiardan boshlangan. Bu jarayon uzoq davom etgan. Bizning asrimizda fantast yozuvchilar tomonidan yaratilgan asarlarni ham ma’lum ma’noda zamonamiz ertaqiari deyish mumkin. Gerbert Uells, Ayzek Azimov kabi fantast adiblar asarlari juda mashhur. Hojiakbar Shayxov, Tohir Malik kabi o’zbek yozuvchilari ham qator e’tiborli fantastik asarlar yaratgan.

Majoziy obrazlar muayyan narsa-hodisalar qiyofasini umumlashtirib ifodalovchi ramziy obrazlardir. Jumladan, so’fiyona adabiyot asarlarida yor deyilganda Xudo nazarda tutiladi. Gul, lola muhabbat, sevgi izhori, ramzi sanaladi. Majoziy obrazlar adabiyotda keng qo’llanilib kelinadi. Ular hodisalarning ta’sirchanligini oshirish uchun ishlatiladi.

Allegorik, ya’ni kinoyaviy obrazlar ham majoziy obrazlarning biri sanaladi. Allegorik obrazlar, odatda, masal va ertaqiarda bo’ladi. Masal, ertaqiarning asosiy qahramonlari esa hayvonlar, jonivorlardir. Ularda ayrim odamlarning fe’l-atvoridagi kamchilik illatlar ko’rsatiladi. Hamzaning «Toshbaqa va chayon», A.Krelorning «Bo’ri va qo’zichoq» masallarida odamlarning fe’l - atvorlari gavalantirilgan. Shunday ekan, romantik, realistik xayoliy - fantastik majoziy qahramonlar deb atash ham mumkin. Obraz va qahramon istilohlari ayni o’rinda bir - biriga teng keladi. Umuman, obraz - qahramonda ko’pchilik kishilarga xos xarakter-xususiyatlar mujassamlashgan bo’ladi.

Obraz-qahramon haqidagi mulohazalar o’z-o’zidan xarakter tushunchasi bilan boglanadi. Xarakter nima? Xarakter o’z xatti - harakatlari, maqsad, intilishlari, oy - kechinmalari, dunyoqarashi, fe’l - atvori bilan alohida ajralib turadigan to’laqonli obrazdir. Shuning uchun har qanday obraz badiiy xarakter bo’la olmaydi. Asardagi yetakchi qahramon har jihatdan faol bo’lsa, o’zining barcha jihatlari bilan yorqin ko’rinib tursagina u badiiy xarakter bo’la oladi. Abdulla Qahhorning «O’g’ri» hikoyasida ham bir necha qahramon bor. Biroq ulardan faqat Qobil bobo obrazinigina badiiy xarakter deyish mumkin. Qobil boboning xotini, ellikboshi, amin, pristav, tilmoch va boshqalar voqealarning oddiy ishtirokchilaridir. Badiiy asardagi bunday kishilar obrazi personajlar deb ataladi. Har qanday qahramon badiiy xarakter sanalmagani singari, har qanday personaj ham badiiy xarakter bo’lolmaydi. Demak badiiy xarakter asarning yorqin qiyofasi, o’ziga xos pasportidir. Ammo asardagi barcha qahramonlar, jumladan, badiiy xarakter darajasiga ko’tarilgan qahramonlar, ijobiy, salbiy qahramonlar ham personaj hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Fitrat. Adabiyot qoidalari. T., 1995
2. E. Xudoyberdiyev. Adabiyotshunoslikka kirish. T.,1995
3. Qosim Y. Yangi o`zbek she`riyatida ramzlar//O`zbek tili va adabiyoti. -1998.- №5.- B.3-8

4. Rahimjonov N. Bugunning qahramoni kim//O`zbek tili va adabiyoti. - 2001.- №6.- B.8-12.
5. Karimov O. Badiiy obrazning ko`p ma`nolilik xususiyati//O`zbek tili va adabiyoti. -1990.- №3.-B.21-26
6. Potebnya A. Estetika i poetika. -M.,1976
7. Baxtin M.M. Estetika slovesnogo tvorchestva. -M.: Iskustvo,1986
8. Borev Y.B. Estetika –M., 1988.
9. Mineralov Y.I. Teoriya xudojestvennoy slovesnosti. -M.,1999
10. Zarubejnaya estetika i teoriya literaturi XIX-XX vv.-M.,1987
11. Literaturniy ensiklopedicheskiy slovar. -M.,1987